

До проблеми розмежування лінгвокультурного та художнього концепту

Наталія Романишин

к. філол. н., доцент, доцент кафедри прикладної лінгвістики, Національний університет «Львівська політехніка», Україна,
E-mail: romanyshyn33@ukr.net

This article generalizes the main approaches to the definition of linguocultural and literary concept in modern linguistics and outlines the spheres of their common and differentiating features. It discusses the specificity of lingual and aesthetic embodiment of literary concepts, complexity of their semantic, semiotic and associative development. It substantiates the necessity to apply complex methods to literary concepts definition and modeling as well as the importance of interdisciplinary modes of conceptual studies.

Ключові слова — концепт, лінгвокультурний концепт, художній концепт, курс, текст, твір.

I. Вступ

Сучасна лінгвістика накопичила величезний досвід дослідження когнітивних процесів, що лежать в основі мовного втілення об'єктивного та суб'єктивного універсуму, когнітивних процесів, що лежать в основі дискурсивної діяльності, їх універсальних та етно-специфічних параметрів. Такий ракурс пізнання мовних об'єктів, сформований в подальшому у когнітивно-дискурсивне спрямування мовознавчих студій, утвердив антропоцентричний підхід у лінгвістиці, згідно з яким уявлення про мову як діяльність людського духу було поглиблене та розвинене на якісно інших рівнях наукового пізнання – у межах когнітивної лінгвістики, лінгвокультурології, когнітивної поетики, дискурсології, лінгвoseміотики тощо.

Дослідження «мови в ментальності та ментальності в мові» [11: 5] мало своїм результатом виділення та створення відповідного термінологічного апарату. Одним із ключових елементів якого став концепт. Маючи орієнтиром терміну «концепт» базові визначення, зроблені Є.С. Кубряковою, Ю.С. Степановим, А. Вежбицькою, концептологи наголошують на існуванні двох іпостасей концепту, означених О.П. Воробйовою як «конденсовано-матеріальну (що притаманно власне мовним або лінгвоконцептам) і енергійно-хвильову (що характерно, в першу чергу, для концептів художніх) [7: 5] При цьому важливе значення для розрізнення сутності концептів має середовище їх проявлення – мовне та культурне або художньо-естетичне [там же]. Однак динаміка взаємодії та взаємовпливу мовного, культурного та художньо-естетичного універсуму в діахронії та синхронії ставить проблему розмежування лінгвоконцептів та художніх концептів, оскільки, з одного боку, національна художня система віддзеркалює ключові соціокультурні концепти певної епохи, з іншого – концепти включають в себе широкий спектр психологічних, емоційних, художньо-естетичних аспектів, можуть переживатися, безпосередньо осягатися і заново

творитися у сфері літературно-художньої комунікації як прозріння, що виникає у свідомості автора завдяки «формуванню нових концептуальних вузлів художньої картини світу... своєрідних художніх передбачень» [7: 6].

Метою цієї статті є узагальнити основні підходи до визначення лінгвокультурного та художнього концепту у сучасній лінгвістиці та окреслити сфери їхньої спільності та відмінності, що в подальшому закладе основи методики моделювання художнього концепту.

II. Специфіка художнього та лінгвокультурного концепту

Термін «художній концепт», уведений російським лінгвістом С.О. Аскольдовим-Алексеевим, використовують для позначення концепту як одиниці авторської свідомості, що реалізується саме в художніх текстах, та відзначається своєю специфікою у зіставленні з лінгвоконцептами. На думку С.О. Аскольдова-Алексеева, різниця між концептами культури та художніми концептами можлива як розмежування форм пізнання: універсальної та індивідуальної. У художньому концепті найбільш повно виявляється «невизначеність можливостей», їхня непередбачуваність ні вимогам відповідності реальній дійсності, ні законам логіки, а їх визначальна цінність полягає у багатогранності, символічності, чуттєвості та емотивності. Зв'язок елементів художнього концепту ґрунтується на логіці та прагматиці [2: 276].

У сучасних концептологічних студіях при випрацюванні методики реконструювання концептуального простору художнього тексту та моделювання художніх концептів особливого значення набуває усвідомлення специфіки художнього концепту у зіставленні з концептами культури та мовними концептами. З одного боку, в дослідженнях, в основному, наголошується на відмінності у змістовому об'ємі та способах експлікації художніх концептів у порівнянні з іншими типами концептів, їх детермінованості жанрово-стилістичними параметрами художнього дискурсу та мінливістю культурного і історичного контексту [17; 21] на їх розмитості, психологічній й емоційній складності, на їх високому ступені індивідуалізації як у площині індивідуально-авторського світобачення, так і рефлексії реципієнта, інтерпретаційною безмежністю [7; 13; 16]. З іншого боку – художній концепт як компонент концептосфери художнього тексту охоплює «ті ментальні ознаки і явища, які збережені історичною пам'яттю народу і є у свідомості автора когнітивно і прагматично значимими» [19: 8], створюють

культурну та етномовну ауру твору в якості смислового конструктивного ядра, що фокусує в собі єдність понять духовної сфери, оцінок, станів суб'єкта [1: 152].

Спорідненість культурних та художніх концептів проявляється через низку аспектів.

Наявність у концепта культури образного та інтерпретаційного поля, фактором формування яких є феномен інтертекстуальності. Згідно з Р.Бартом, «кожен текст є інтертекстом; інші тексти присутні в ньому на різних рівнях... тексти попередньої культури і тексти культури, яка їх оточує... Уривки культурних кодів, формул, ритмічних структур, фрагменти соціальних ідіом і т.д. – всі вони поглинуті текстом і перемішані в ньому, оскільки до тексту і навколо нього завжди є мова» цит за [18: 81]. З цього можна зробити висновок, що кожен культурний концепт містить у собі в згорнутому вигляді всю історію контекстів концептуалізації, в межах яких відбувається осмислення когнітивних ознак концепта різними типами суб'єкта пізнання (як індивідуальним так і колективним) [12]. Наприклад, відчуваючи вплив певних фундаментальних констант культури, письменник сам може ініціювати їх створення, в результаті чого певні літературно-художні явища можуть набувати у суспільній свідомості статусу концептів [6: 8].

Фіксованість у ядерній та периферійній зонах культурного концепту ознак, що виникли в результаті історичної динаміки його формування, рецепції та інтерпретації. Художній концепт розрахований на знання, свідомість, уяву реципієнта, його когнітивний досвід, оскільки художній концепт «містить смисли, існування яких виявляється не в тексті, а в контексті, на межі висловлювань», які за своєю природою звернені до іншого [15].

Наявність у концептів культури суттєвих ознак духовної, матеріальної та соціальної природи, заданих історико-культурним узусом або «відкритих» в концептах в межах інших областей наукової та творчої діяльності людини, зокрема літературної, де вказані якості культурного концепту набувають естетичної та емоційної функції. Адже, за Ю.С. Степановим, концепти не лише конструюються, а й «переживаються», тобто концепт «містить в собі не лише логічні ознаки, але й компоненти наукових, психологічних, авангардно-художніх, емоціональних і побутових явищ і ситуацій [22:20].

Здатність художніх та культурних концептів ставати об'єктами типологічних класифікацій з огляду на їх зміст, кореляцію з певними тематичними областями, ступенями абстрактності, антропоцентричністю тощо.

Художній концепт – це динамічна складова художньої картини світу, мовно-когнітивна одиниця, генерована в результаті взаємодії авторської та реципієнтної художньої свідомості в межах художнього текстосвіту, яка характеризується смисловою багатогранністю, інтерпретативною необмеженістю, естетичною значимістю, має культурно та соціально зумовлений зміст. Художній

концепт пронизує весь літературний ряд (твір, творчість письменника, літературний напрям, епоху), виходить за його межі у простір культурних констант нації. Художній концепт потенціальний, він «запускає рух смислів на стиках різних рядів – історичного, соціального, побутового та власне літературного [9].

Здатність художніх концептів фокусувати в собі систему смислової організації колективної та суб'єктивно-авторської етносвідомості робить необхідним їх розгляд на перетині площин «художнє мовомислення – культура» та вимагає пошуку відповідних комплексних методик аналізу [3; 10; 13; 16; 20], що інтегрують лінгвокогнітивну та лінгвокультурологічну методику, поєднують «традиційні методи стилістичного, семіотичного, герменевтичного й інших аналізів художнього тексту, переломлені крізь призму доміантного, концептуального методу інтерпретації художнього тексту» [17: 115].

Незважаючи на численні праці, присвячені дослідженню співвідношення етнокультурного та індивідуально-авторського в ідіостилі митців слова, особливостей реалізації картини світу в художньому творі, реконструкції одиниць індивідуально-авторської художньої системи, на достатньо ґрунтовно випрацьовані алгоритми аналізу концептів, що розглядаються в ракурсі лінгвокультурології та лінгвоконцептології, вироблення чітких механізмів аналізу художнього концепту у сучасній лінгвістиці перебуває на стадії становлення. Більшість дослідників надають перевагу розумінню художнього концепту як багатовимірного смислового утворення, що інкорпорує предметно-почуттєвий, образно-асоціативний і смисловий шари, має фреймову і польову структуру. Спрямованість аналітичних процедур може мати два вектори:

- шлях від концепту як філософського поняття, ментальної структури, константи культури, літературної доміанти, визначеної шляхом залучення широкого спектру як мовних так і позамовних знань, до його втілення, експліцитного та імпліцитного, на різних рівнях текстової матерії;
- та шлях від текстової матерії до концепту, в якому первинним є «нащупування» у значенні поетичного слова-носія концептуального смислу інформації, що відображає характерні якості концепту, сукупність його атрибутів, предикатів, асоціацій, образності; до опису концептосфери твору, визначення місця художнього концепту у світогляді автора, його зв'язків із іншими концептуальними доміантами та моделювання індивідуально-авторської і національної художньої системи.

Допускаючи при моделюванні змісту художніх концептів застосування певних процедур моделювання лінгвокультурних концептів, науковці наголошують на необхідності враховувати специфіку лінгво-естетичного втілення художніх концептів

(особливо у поетичних текстах), складності процесів їх семантичного, семіотичного, асоціативного розгортання, закладених

- у самій природі поетичної мови, до якої процедури алгоритмізації та формалізації можуть бути застосовані лише в обмеженому об'ємі;
- у різноманітності асоціативно-образних шляхів експлікації концептів, континуальності концептуальної структури тексту, у якій асоціативно-сміслові поля різних концептів можуть перетинатися, пов'язуватися між собою за принципом доповнення, включеності тощо
- у динаміці типів художньої свідомості і розвитку видів поетичного мислення;
- у жанрових та стилістичних параметрах твору;

а також на необхідності враховувати провідну роль тематичного, сюжетно-композиційного, символічного рівнів твору у процесах художньої концептуалізації. При цьому аналіз художніх концептів ставить акцент на позатекстових зв'язках твору, на його включеності в історико-культурний та соціальний контекст [8: 162; 4; 5; 14]

Висновок

Таким чином, з одного боку, тісна спорідненість лінгвокультурних і художніх концептів, в основі якої лежать первні як колективної, так і індивідуальної ментальної природи, задає можливість застосування до аналізу художніх концептів методик, дієвих при дослідженні концептів культури. З іншого – систематизація та аналіз концептів художнього мовомислення, урахування складності їх психологічної, аксіологічної, символічної, асоціативно-образної природи, яка сприяє творенню цілісного художнього смислу, їх ролі в розгортанні концептуальної системи окремого письменника та художньо-поетичної картини світу етноспільноти призводить до необхідності розширення відповідних методик, пошуку дієвого інструментарію моделювання художніх концептів та формалізації зв'язку між структурою концепту та смисловою динамікою художнього твору. Поєднання та ранжування концептів у художньому творі відображає не лише авторський замисел на мікро та макрорівнях його (твору) будови, а робить художній твір відкритою системою, що виходить за межі власне системи літератури у світ базових констант національної культури.

У моделюванні художнього концепту осмислення його природи можливе тільки на основі інтердисциплінарного підходу, що передбачає зв'язок лінгвістичного, культурологічного та літературознавчого аспектів як інструментів, що дозволяють відкрити єдність художнього світу твору та світу національної культури. Інтегративний підхід дозволяє також суттєво розширити межі розуміння форм репрезентації художнього концепту, серед яких провідне значення має художнє/поетичне слово «як

вияв лінгвокреативної діяльності Homo Sapiens, зумовленої прагненням інтерпретувати світ за допомогою словесно-образних кодів, як засобу духовно-практичного пізнання світу, що ґрунтується на ресурсах образної свідомості людини і процесах поетичного узагальнення.

Література

1. Алефиренко, Н.Ф. Язык, познание и культура: Когнитивно-семиологическая синергетика слова: Монография / Н.Ф. Алефиренко. Волгоград: Перемена, 2006. – 228 с.
2. Аскольдов С. А. Концепт и слово / С. А. Аскольдов // Русская словесность. От теории словесности к структуре текста. Антология. – М. : Academia, 1997. – С. 267–279.
3. Белехова Л. І. Словесний поетичний образ в історико-типологічній перспективі: лінгвокогнітивний аспект : монографія / Л. І. Белехова. — Херсон : Айлант, 2002. — 368 с.
4. Болотнова Н. С. Когнитивное направление в лингвистическом исследовании художественного текста // Поэтическая картина мира: слово и концепт в лирике серебряного века: матер. VII Всеросс. науч.-практ. семинара / под ред. проф. Н. С. Болотновой. Томск: Изд-во Томского гос. пед. ун-та, 2004. – С. 7-19.
5. Болотнова Н. С. О методике изучения ассоциативного слоя художественного концепта в тексте // Вестник Томского государственного педагогического университета. Серия: Гуманитарные науки (Филология). – 2007. – Вып. 2 (65). – С. 74-79.
6. Володина Н.В. Концепты, универсалии, стереотипы в сфере литературоведения: монография / Володина Н.В. –М. : Флинта : Наука, 2010. — 256 с.
7. Воробьева О.П. Концептология в украине: обзор проблематики / О.П. Воробьева // Лингвоконцептология: перспективные направления : монография / авт. кол.: А. Э. Левицкий, С. И. Потапенко, О. П. Воробьева и др.; под. ред. А. Э. Левицкого, С. И. Потапенко, И. В. Недаиновой. – Луганск : Изд-во ГУ „ЛНУ имени Тараса Шевченко”, 2013. – С. 5-21.
8. Зусман В. Г. Диалог и концепт в литературе. Литература и музыка / В.Г. Зусман. – Нижний Новгород, 2001. – 168 с.
9. Зусман В. Г. Концепт в системе гуманитарного знания [Электронный ресурс] / В.Г. Зусман // Вопросы литературы. – 2003. – № 2. Режим доступа: <http://magazines.russ.ru/voplit/2003/2/zys.html>
10. Кагановська О. М. Текстові концепти художньої прози (на матеріалі французької романістики середини ХХ сторіччя) / О. М. Кагановська. — К. : Вид. центр КНЛУ, 2002. — 292 с.
11. Колесов В. В. Язык и ментальность. – СПб: «Петербургское Востоковедение», 2004. – 240 с.

12. Магировская О.В. Репрезентация субъекта познания в языке: монография / О.В. Магировская. – М.; Тамбов: Издательский дом ТГУ им. Г.Р. Державина, 2008. – 223 с.
13. Маслова В. А. Поэт и культура : Концептосфера Марины Цветаевой: учеб. пособ. / Валентина Авраамовна Маслова. — М. : Флинта, 2004. — 256 с.
14. Миллер Л. В. Лингвокогнитивные механизмы формирования художественной картины мира (на материале русской литературы): дисс. ... д-ра филол. наук. – СПб., 2004. – 303 с.
15. Неретина С.С. Тропы и концепты. – URL: <http://www.philosophy.ru/iphr-as/library/neretina.html>.
16. Ніконова В. Г. Трагедійна картина світу у поезії Шекспіра / В. Г. Ніконова. — Дніпропетровськ : Вид-во ДУЕП, 2008. — 364 с.
17. Ніконова В. Г. Художній концепт : процедури реконструкції та моделювання (на матеріалі трагедій В. Шекспіра) / В. Г. Ніконова // Вісник КНЛУ. Сер. Філологія. — 2011. — Т. 14. — № 2. — С. 113— 122.,
18. Новокрещенова И.Л. Понятие «концепт» и его востребованность в современном литературоведении / И.Л. Новокрещенова // Весник ВГУ. Серия «Филология. Журналистика», 2007. – № 1. – С. 77-82.
19. Огнева Е.А. Когнитивное моделирование концептосферы художественного текста. 2-е изд. дополн. – М.: Эдитус, 2013. – 282 с.
20. Пименова, М. В. Концепты внутреннего мира человека (русско-английские соответствия): дис. ... д-ра филол. наук: 10.02.01 / М. В. Пименова. – СПб., 2001. – 497 с.
21. Селиванова Е. А. Когнитивная ономазиология / Е. А. Селиванова. — К. : Фитосоцицентр, 2000. — 248 с.
22. Степанов Ю.С. Концепты. Тонкая пленка цивилизации / Ю.С. Степанов. – М. : Языки славянских культур, 2007. – 248 с.

Особенности FrameNet-ориентированных систем

Роксолана Назарчук

старший викладач кафедри прикладної лінгвістики, Національний університет «Львівська політехніка», Україна,
E-mail: roksolyana@yahoo.com

Уляна Крива

студентка ІКНІ, Національний університет «Львівська політехніка», Україна, E-mail: ulyana.kriva@gmail.com

The article focuses on the analysis of the FrameNet project for English language. The FrameNet structure peculiarities are explained through the example of the verb “transport”. An overview of the FrameNet-oriented systems for other languages is provided.

Ключові слова — фрейм, FrameNet, корпус, семантична роль, лексична одиниця, фреймовий елемент, матірній фрейм, дочірній фрейм.

Вступ

Термін *фрейм* – один із базових у когнітивній науці – трактують по-різному і вживають непослідовно. Більшість лінгвістів тлумачать його як структуру репрезентації знань і досвіду про певну стереотипну ситуацію та її учасників (В. Дем’янков, О. Кубрякова, Дж. Лейкофф, Р. Ленекер, Д. Норманн, О. Селіванова, Ч. Філлмор та ін.). Інтерпретація концепції М. Мінського та перенесення її з царини штучного інтелекту на лінгвістичні терени сприяла розвитку фреймової семантики: Ч. Філлмор ототожнив фрейм із пропозицією, предикатно-аргументною рамкою і застосував поняття фрейму для «опису семантичних ролей складників ситуації як відмінкової рамки й розуміння нової інформації на підставі шаблону цієї рамки» [2: 645]. Найважливішим практичним здобутком фреймової

семантики став проект FrameNet на базі англійської мови, створений Ч. Філлмором при Міжнародному інституті комп’ютерних наук у м. Берклі (Каліфорнії).

Мета цієї праці – дослідити структурні особливості системи FrameNet і виявити специфіку створення подібних систем для різних мов світу.

Структурні особливості системи FrameNet

FrameNet (<https://framenet.icsi.berkeley.edu>) – це корпуснобазований он-лайн лінгвістичний ресурс, в основі якого лежать принципи фреймової семантики. Він містить базу даних фреймів, де подано вичерпну інформацію про семантичні та синтаксичні характеристики кожної одиниці та можливі альтернативні способи вираження понять, які є в одному і тому самому домені [6: 320-321]. У системі FrameNet фрейм представляє знання про певну частину реального світу у схематизованій формі [4: 19]. Кожен фрейм, що входить у FrameNet, складається зі фреймових елементів (frame elements – FEs), лексичних одиниць (lexical units – LUs) та інформації про зв’язки між фреймами (frame-frame relations). Фреймові елементи описують учасників фрейму, і у системі FrameNet їх диференціюють як ядерні (core FEs) та периферійні (peripheral FEs). Ядерні